

Војислав Ж. Сџанимировић
Универзитет у Београду
Правни факултет у Београду
woja64@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9572-0697

Уна А. Дивац
Универзитет у Београду
Правни факултет у Београду
una.divac@ius.bg.ac.rs
ORCID ID: 0000-0003-1698-3278

КРВНА ОСВЕТА У СРБИЈИ, ЦРНОЈ ГОРИ И АЛБАНИЈИ ТОКОМ ПОСЛЕДЊА ДВА ВЕКА*

Сажетак: На Западном Балкану, обичајно право и крвна освета одувек су ишли руку под руку. Култура часити обликовала је постојање у случају крвне освете и умира, који је увек био њена суштиност. Патријархална средина и племенска поделеност најдуже су је очували у Црној Гори, на Косову и северној Албанији.

Последња два века обележила је појачана активност на њеном сузбијању. У Црној Гори су прво владике, потом кнез Данило, а касније законодавство створе Југославије, па социјалистичко законодавство и, потом, нова власт, по пролазењу независности, покушавали да је искорене. На Косову, оштор према свакојсној власти је напонио албански живаљ да се држи Кануна Леке Дукађинија. Отоманска империја, Србија, након балканских ратова, па Краљевина СХС (Југославија), као и социјалистичка власт и припадност Србији након распада СФРЈ углавном су непријатељски прихватили, што је повећавало приврженост обичајном праву, али и мржњу према неалбанском живљу. Но, ни самопрокламована независност није искоренила крвну освету. Најроштив. Племенски животи северне Албаније, иакође, није

* Чланак је настао у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Београду „Савремени проблеми правног система Србије“ за 2025. годину.

доуцртао ниједној власи да обичаје замени позитивним правом, што данас има појубне последице на младе генерације.

Међутим, током последњих сто година и сама крвна освета је променила бројне своје карактеристике којима се удаљила од самих идеја јуначтва и часи, које су је, наводно, красиле, иако самовласно одузимање људској животи, јажење свакој суверенијети државе самосудом не може бити херојски и моралан чин.

Кључне речи: крвна освета; обичајно право; култура часи.

1. УВОД

Још 1973. године Миленко Каран је о крвној освети на Косову записао: *Поново јављен интерес за ову појаву није последица екстраординарне избора бизарне теме. Овај интерес је мотивисан природом саме појаве, њеним друштвеним, политичким, економским и психолошким последицама.*¹ О актуелности његовог става говори и чињеница да је ова тема, бар што се тиче Србије, Црне Горе и Албаније, забрињавајуће присутна и у XXI веку. Међутим, да ли то нужно значи и да обичајно право, под чијим окриљем крвна освета постоји и траје на овим просторима већ готово 1000 година, и даље у пуној мери одређује овај феномен који пркоси позитивном праву?

Крвна освета је била једна од првих манифестација обичајног права и један од примарних начина, поступака или санкција којима се реаговало на кршење обичаја и реда у заједници, уз протеривање из заједнице и талион.² Њен развој Јелић је поделио у три фазе: 1. период нагонске освете, без мере и циља, 2. период талиона или система сразмерности и 3. период крвних нагодби (композиције).³ Шћепановић, такође, наводи три етапе у еволуцији крвне освете: 1. инстинктивна крвна освета (нагон самоодржања), 2. солидарна крвна освета (осећај родовске солидарности), 3. лична крвна освета (код које држава гони и кажњава по службеној дужности починиоца)⁴.

Она је присутна на Балкану од средњег века. Узгредни су њени помени у Србији, цар Душан уводи обавезну крвнину (*вражду*).⁵ Хрватски статuti

¹ Zvonimir Šeparović, „Krvna osveta kao običajno nepravo“ (predgovor), u Marino Zurl, *Krvna osveta u Kosovu*, August Cesarec, Zagreb 1978, 10; Slađana S. Đurić, *Osveta i kazna – sociološko istraživanje krvne osvete na Kosovu i Metohiji*, Prosveta, Niš 1998, 190.

² S. Đurić, 8; Она је и данас најважнији обичај код Албанаца уколико што функционише као механизам који регулише поштовање свих других обичајних норми (S. Đurić, 55).

³ Илија М. Јелић, „Крвна освета и умир код старих културних народа“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књига II, Београд 1928, 10.

⁴ Milovan-Mušo Šćepanović, *O krvnoj osveti*, CID, Podgorica 2003, 5.

⁵ Илија М. Јелић, *Крвна освета и умир у Црној Гори и северној Албанији*, Геца Кон, Београд 1926, 20.

говоре генерално о убиствима⁶, постојала је у Босни (Косаче су, на пример, два пута биле жртве крвне освете)⁷, Херцеговини, Црној Гори, Косову, северној Албанији.

Крвну освету вековима је обликовало обичајно право као израз система вредности дотичних друштава. Међу најважније одлике обичајног права убрајају се: 1. *Equilibrium – tendency of a system to return after disturbance to its previous state*.⁸; 2. Реципроцитет – *as the basis of social culture*.⁹; 3. Кохезија заједнице и друштва (*...these customary forms first divide and then reunite men*)¹⁰; 4. Беспоговорно прихватање и понашање по његовим нормама (*What the most do, others should do*).¹¹; 5. Солидарност (*...a transcending solidarity of a kindred group, excluding all sense of self-interest...*)¹²; 6. Правичност и правда (ОИЗ чл. 782: *шемељ је, разумије се, и закону и законитију обичају, љавда и љавица...*); 7. Оно је део целине социо-културног система сваког друштва.¹³; 8. Конзервативност (*...јер шемељ да одржи даће друштвене односе и шако љосијаје љрепрека за насћајање нових друштвених норми*)¹⁴; 9. Патријархалност;

На самом врху пирамиде вредности на Западном Балкану је поимање части. То је врховно добро на коме почива традиција сваке породице, братства и племена. То је једно од најважнијих изворишта крвне освете на овим

⁶ Z. Šeparović, 24-25.

⁷ Vera Čučković, „Krvna osveta u srednjovekovnom bosanskom pravu“, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*, XIX, Sarajevo 1971, 256.

⁸ Max Gluckman, *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*, Aldine Publishing Company, Chicago 1965, 279; Тихомир Ђорђевић, „Наши народни обичаји“, *Наш народни живот*, том I, Просвета, Београд 1984, 23. Правне обичаје дефинише као обичаје *ко којима се одржава нормални ред у друштву или се љоремећени враћа у нормалу*, а међу најважније убраја крвну освету.; Merita H. Meçe, „Living in uncertainty: Resurgence of blood feud in albanian post-socialist society and its consequences on children and young adults“, *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 1/2017, 31.

⁹ Bronislaw Malinowski, *Crime and Custom in Savage Society*, Rowman & Allanheld, New Jersey 1985, 46.

¹⁰ Max Gluckman, *Custom and Conflict in Africa*, Basil Blackwell, Oxford 1973, 1; Kristofer Boem, *Krvna osveta*, CID, Podgorica 1998, 241: *...krvna osveta ili čak mogućnost da do nje dođe pojačava koheziju grupa koje učestvuju u krvnoj osveti*.

¹¹ Edward Adamson Hoebel, *The Law of Primitive Man*, Harvard University Press, Cambridge, MA – London, England 1954, 15.

¹² B. Malinowski, 73; Бранислав Недељковић, „Канун Леке Дукађина – Арбанашко обичајно право“, *Изабрани радови*, Правни факултет у Подгорици Универзитета Црне Горе, Подгорица 2005, 371: *...солидарносћ, како акћивна, шако и љасивна, са своје сћиране ућичу да се брајсћиво учврсћи. Крвна освеша, израз солидарносћи, шако самосуд – сћироћо је рећу-лисана. Она је не само дужносћ већ и љраво брајсћвеника*.

¹³ Никола Ф. Павковић, *Сћудије и ољеди из љравне ећнолоћије*, Српски генеалошки центар, Београд 2014, 5.

¹⁴ Ђурица Крстић, *Правни обичаји у љроцлосћи и данас – комћарацје и концевцје*, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица 1997, 15.

просторима.¹⁵ Има писаца који као заједничку црту западног Балкана виде *културу часћи*: *In addition to ethnic and religious diversity in the Western Balkans, there is another cultural specificity associated with everyday violence, named the culture of honour that was until recently prevalent in the mountainous regions of the WBC... This form of cultural norms can also be considered a form of cultural violence because they make violent behaviour acceptable... In the context of honour culture values, honour refers to one's self-evaluation or self-esteem based on a subjective sense of what others think and self-perceived reputation (usually male).*¹⁶ Самим тим, морално је право и обавеза појединца или његове заједнице да крвном осветом поврати/потврди своју част.¹⁷ У Црној Гори, на Косову и у Албанији, има писаца који још увек стоје на становишту *да је крвна освета моћивисана чашћу* и да представља значајни и морално *пожељни* дио њихове *прошлости*.¹⁸ И сам *Канун Леке Дукађинија*, есенција албанског обичајног права и традиције уопште, почива на идеји части.¹⁹

Често се истиче да се поштовањем норми обичајног права појединцу јемче сигурност и потпора²⁰, али то са крвном осветом није случај. Још један разлог зашто крвна освета ремети кохезију заједнице и уноси забуну је и субјективно поимање појмова попут части, правде и правичности. Јовановић

¹⁵ K. Boem, 111: *Krvna osveta se smatrala pozitivnom s aspekta moralnosti zato što se njome čuvala nečija čast.*

¹⁶ Kristina Pejaković, Milica Lazić, „Violence in the Western Balkans“, *Socijalne studije*, 7/2024, 70; S. Đurić, 149-150; Suzanna Pratt, *Gjakmarrja: Albanian Blood Feud and Restorative Applications of Traditional Law*, 2013, 2-3

https://www.academia.edu/4654081/Gjakmarrja_Albanian_Blood_Feuds_and_Restorative_Applications_of_Traditional_Justice:_The_concept_of_honour_is_crucial_to_the_kanun_; Седмаеста глава *Канона Леке Дукађинија* посвећена је части и у њој се, између осталог напомиње да *одузећа часћи нема лобе* и да се *одузећа часћи ничим не обешћећује, већ или пролијевањем крви или великодушним опрашћањем (посредовањем добрих пријатеља)* (параграфи 596-7) – наведено према Štjefen Konstantin Đečović, *Kanon Leke Dukaginjia*, Stvarnost, Zagreb, 1986; Isabella Mahan, „Justice in Hybrid-democracy: Blood Feuds and Albania Post Communism“, *Themis: Research Journal of Justice and Forensic Science*, vol. 10, art. 7, 2022, 150. Указује на значај личне части (*besa*) и породичне части (*nderi*) код Албанаца.

¹⁷ K. Boem, 79.

¹⁸ М. Ђераповић, 211. Наводи да је и сам Његош који се борио против крвне освете међу Црногорцима, у својим писмима дигао освету на виши, општенародни ниво, као у случају убиства Смаил-аге Ченгића: *Он је Бајрића Перовића у „Горском вијенцу“ уздигао до националног симбола и јоноса, чију се крвљу брани и наилаћује*; Ту је и дело *Примјери чојства и јунаштва* Марка Миљанова који велича крвну освету као типичан пример часног и примереног поступања.

¹⁹ Први пут је комплетно кодификован 1929. године (I. Mahan, 32), заслугом католичког свештеника Штјефена Константина Ђечовија (више о њему – Сурја Пуповци, „Штјефен Ђечови (1874-1929)“, *Обележја*, vol. IX, 6/1979, 63-78.

²⁰ Radmila Vasić, *Pravna obaveznost običaja* (doktorska disertacija), Beograd 1989, 2; Z. Šeparović, 17.

закључује: ...осећање *йравде*, разбуктавано важењем *йриродној йринципи* враћања *истом мером*, *йосијаје* необуздана *сираси* за њеним задовољењем... *Продужавајући је у дуи ланац међусобно условљених убисти*ава, *освеија* је заробљавала *йлеменике* који су је *уместио* *средсйва* за измирење *дуи* *йре-йварали* у сам циљ. *Сираси* која је имала *йред собом само освейнички* циљ уводила је у зачарани круи насиља, заразно *ширила* зло и меру *освеије* чинила несамерљивом. *Ношене хибрисом йрекорачења сойсйвених йраница*, *освеи-ничке йежње* добијају *размере* *нихилистичке сйихије*, а необуздано зло *ујро-жавало* је саме *основе заједнице*.²¹ Зато је Шепаровић, с правом, свој предговор књизи *Крвна освейа у Косову* Марина Зурла насловио *Крвна освейа* као *обичајно нейраво*.

2. ИНТЕРВЕНЦИЈЕ ЦЕНТРАЛНИХ ВЛАСТИ УСМЕРЕНЕ КА СУЗБИЈАЊУ КРВНЕ ОСВЕТЕ ОД XIX ДО ПОЧЕТКА XXI ВЕКА

Турска власт на овим просторима није се много мешала у унутрашње ствари балканских народа. Често су, због својих себичних циљева, чак потхрањивали крвну освету у Црној Гори, на Косову и Албанији. Турска би, рецимо, радо пружала уточиште убици из Црне Горе који би ту пребегао из страха од крвне освете, али му је давала услов *да мора йосећи још кои* *Црнојорца*.²² Ђуричићевим речима: *Турски феудализам није имао мноо инйереса за албанско-црнојорски крш...*²³ У северној Албанији, турске власти су се ослањале на војну подршку албанских Малисора, којима заузврат нису дирале у самоуправу и обичаје.²⁴ Једино је у Херцеговини Омер-паша Латас, 1852. године, предузео енергичне мере против крвне освете, што је имало ефекта на саме Турке, али не и на хришћански и албански живаљ.

У Црној Гори, племена су сама покушавала да зауставе ову пошаст. На својим зборовима доносила су тзв. *сенйенције* о постигнутом умиру.²⁵ *Васо-*

²¹ Бојан Јовановић, *Дух йајанској наслеђа у срйској йтрадицијској кулйури*, Светови, Нови Сад 2000, 131; Marija Herco, „Krvna osveta i običajno pravo u Crnoj Gori i Albaniji“, *Rostra*, 5/2012, 246. Истиче, позивајући се на Вука Караџића да је лакше било измирити завађене нахије него *частйолубље йојединца*; Margaret Hasluck, *The Unwritten Law in Albania*, Cambridge University Press, London, New York 1954, 219; Супротан став заузима Боем (*Воем*): *Крвна освейа је омоућила ойраничавање унуйрашњих сукоба на ниво који је осйуравао црнојорским йлеменима да йреживе вјековима као йрн у оку моћне Ойшоманске имйерије* (К. Воем, 229).

²² Сима Тројановић, *Јединсйво народној духа*, Службени гласник, Београд 2008, 476.

²³ Милутин Ђуричић, *Обичаји и веровања Албанаца*, М. Ђуричић, Београд 1995, 25.

²⁴ S. Đurić, 25.

²⁵ О сененцијама више – И. Јелић (1926), 125-134 (приказане су сененције од 1837. до 1849. године); Јован Ердѣљановић, *Посйанак йлемена Пийера*, Српски етнографски зборник XVII, Београд 1917, 285-8; М. Šćepanović, 138-9.

јевитки закон у 12 шачака већ је у првој тачки предвидео да се *беспоговорно* умире сва брајисџива васојевитка и србијачка (*Ко не буде олџија, да буде наџонџија – Ко неће милом, онда ће силом*), а 1807. године у Будви је донета наредба о присилном умиру вражде у Паштровићима.²⁶ Од XVI века Црква (нарочито Цетињски манастир) и владике су били *основни џокреџачи и инициџаџори* умира и наџдосљедниџи и наџравичниџи умириџељи.²⁷ Крајем XVIII века, владика Петар I доноси одлуку о јединству Црногорског и Брдског народа, *Под знамењем своџиџиџе барџака*, која је касније већим дијелом унесена у *џрви црноџорски законодавни акџи звани „Сџиџа“, од 6/18 августџа 1796, џодине и уџла у сасџав Законаика обџеџ црноџорскоџ и брдскоџ од 1798 џодине*.²⁸ Овај законик је забранио крвну освету, али је још увек умир крви препуштао обичајном праву. Владика Петар II Петровић Његош је 1846. године, посебном уредбом забранио *џриваџни умир крви* и препустио судовима да о томе одлучују при суђењу за убиство. Владика је *ломио сџаре обичаје милом или силом, а заједно са њима и крвну освету. Он је Chesџо био осветџник чиме је џрекиџао ланаџ осветџа, јер наџ њим као свещџеним лицем осветџа није смела да се насџави*.²⁹ Коначно, кнез Данило Петровић чл. 39 свог Законаика, према многим писцима³⁰, коначно укида крвну освету: *Како Црноџорџи и Брџани имаџу обичај чиниџи осветџу не само на кривџу и на крвнику већ и на џравом браџу њеџовом, џо се џакова осветџа џо данас сџроџо забрањује, и који би џравоџ човџека убио, биће осуџен на смрџи. Само крвника којеџа и сам суд џони може убиџи, али браџа или близику или својџу крвника, који у џоме ниџиџа криви нијесу, не смије, већ нека само они џлавом џлаџа, који је зло учинио, а друџи нико. Што се спорова Црногораџа са суседним државама тиче, 1888. године, Министарство унутрашњих дијела Црне Горе донело је Наредбу о умиру између црноџорских и оџиоманских џоданика, а 1892. године донет је Проџокол о мирењу између сџиановника Косовскоџ вилајеџа и џоџраничних црноџорских џлемена*.³¹ Кривични законик Црна Гора је добила у време кнеза Николе Петровића 1906. године, по угледу на српски из 1860. године. Он не помиње крвну освету, а *народно џравно схваџање убиџива из крвне осветџе није смаџрало нечасним, неморалним, ниџи из ниских џобуда, ниџи њихове џочиниоџе друџиџивено оџасним, џа је судска џракса џри кажњавању сџиџа сводила као џривилеџована кривична дџела убиџива из крвне осветџе*.³²

²⁶ Milenko Karan, *Krvna osveta*, Partizanska knjiga, Beograd 1985, 15.

²⁷ М. Шџепановић, 95-104.

²⁸ *Ibid*, 160.

²⁹ М. Karan (1985), 14.

³⁰ Јован Р. Бојовић, *Законик књаза Данила*, Историјски институт СР Црне Горе, Титоград, 1982, 65; М. Шџепановић, 243; С. Тројановић, 51

³¹ М. Шџепановић, 109.

³² *Ibid*, 244.

На Косову и у северној Албанији примењивало се обичајно право оличено у *Кануну* који се приписује Леки III Дукађинију (1410-1481).³³ Средином XIX века, валија Скадарског вилајета поднео је *Medžlisu*, вилајетском савету, нацрт Закона о борби против крвне освете, а истог месеца је *издаи шеријатски хуеи о оиџиџем умиру крви између каза, села и брда скадарскої саниака*.³⁴ После I балканског рата Срби и Црногорци ослобађају Косово и Метохију и оно касније улази у састав Краљевине СХС, али то је само означило *наставак безвлашћа и анархије* бар што се албанског становништва тиче.³⁵ Прећутно или под отвореним покровитељством тадашње власти формиран су обичајни судови (*ислихатии*) који су имали већи значај, углед и домашај него редовни судови.³⁶

Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године није предвиђао убиство из крвне освете као посебно кривично дело, али га је судска пракса тумачила као убиство са предумишљајем, с тим што је чињеница да је убиство учињено из освете узимано као олакшавајућа околност при одмеравању казне. Шћепановић указује на нелогично и контрадикторно поступање Великог суда у Подгорици који је, с једне стране, кривцу при одмеравању казне, у складу са народним схватањем, чињеницу да је убиство извршено из освете редовно узимао у обзир као олакшавајућу околност, али је, с друге стране, као споредну казну увек изрицао губитак часних права.³⁷ Годину дана раније, 1928. године у Албанији је, за владавине краља Зога, донет Кривични законик којим су биле предвиђене строге казне за починиоце крвне освете, али и за осветнике.³⁸ Пре тога, многи извршиоци крвне освете са Косова су пребегли у Албанију због блажих казни у односу на вешање које их је чекало код куће.³⁹

Кривични законик ФНРЈ из 1951. године није предвиђао убиство из крвне освете као посебно кривично дело, што ће довести до конфузије у судској пракси, да ли га тумачити као убиство из ниских побуда или не. На интервенцију Ранковића, крвна освета није нашла своје место у Кривичном законик у з образложење да би нам се свет смејао када би знао за наше за-

³³ Halit Trnavci, „Predgovor“, u: Đečovi Štjefen Konstantin, *Kanon Leke Dukadžinija*, Stvarnost, Zagreb 1986, 5-18.

³⁴ Хасан Калеш, „Турски покушаји за ревидирање законика Леке Дукађинија и укидање аутономије албанских племена у XIX веку“, *Обичајно право и самоуправе на Балкану и у суседним земљама* (ур. Васа Чубриловић), Балканолошки институт САНУ, Београд 1974, 395-6.

³⁵ S. Đurić, 35.

³⁶ *Ibid.* 36-7.

³⁷ M. Šćepanović, 186-7.

³⁸ Brunilda Pali, Robert E. Mackay, „Blood feud through the historical imagination of Ismail Kadare: An analysis of *Broken April*“, *Oñati Socio-Legal series*, vol. 11, 6/2021, 171.

³⁹ M. Hasluck, 244.

остале обичаје, а то би било веома *незгодно*.⁴⁰ Међутим, *Новелама* из 1960. године уведен је појам *безобзирне освете* (чл.135, ст.2). У почетку се то односило на све случајеве крвне освете⁴¹, али је Врховни суд Југославије на својој општој седници појаснио да то обухвата случајеве убиства трећих, дакле, невиних лица, освету извршену према ранијем починиоцу који је кажњен или ослобођен оптужбе, или ону која је извршена после дужег времена. Потом је 1973. године уведена могућност изрицања казне 20 година строгог затвора *када је дело извршено пог особито ошчежавајућим околностима, а не ради се о случајевима из ст.3 за која је предвиђена смртна казна*.⁴² Након Устава из 1974. године и прокламоване децентрализације, 1977. донет је нови Кривични законик СФРЈ, али су уједно донети и кривични закони република и покрајина.⁴³ СР Србија и САП Војводина међу тешка кривична дела убиства убројале су и крвну освету и безобзирну освету, док је САП Косово међу квалификована убиства уврстило и убиство из крвне освете. Кривични закони БиХ, Хрватске, Словеније, Македоније и Црне Горе задржали су термин безобзирне освете. *Новелама* (Сл.гласник бр. 47/94) важност Кривичног закона Србије проширена је на читаву републику задржавајући и крвну и безобзирну освету.

Нови Кривични закон Србије у чл. 114 посвећеном тешким убиствима међу њих убраја и убиство из безобзирне освете (крвну освету више не помиње).⁴⁴

Кривични закон РЦГ познаје само безобзирну освету (чл. 144, ст. 1, т. 4): *Затвором најмање десет година или казном дугогодишњом затвора казниће се: ... 4) ко грубој особи животној из користољубља, ради извршења или прикривања грубој кривичној дјела, из безобзирне освете или из других ниских побуда*.⁴⁵

Тзв. Република Косово у свом Кривичном законик у (*Official gazette of the Republic of Kosovo*, no. 2/ 14. january 2019, Pristina) у чл. 173, ст.1, т. 8, међу

⁴⁰ М. Karan (1985), 103; Z. Šeparović, 38.

⁴¹ Видети пресуду Врховног суда Србије ВСС, кж. 1852760 из 28.7.1960: *...Оваква освети́а у суштини представља систем одмазде који је сам по себи лишен сваког смисла, јер неминовно искључује правичност као етички груписвени принцип и своди се на безобзирно уништавање живота, што постојаће не само породицу убијеној већ и заједницу која неопходно губи једног свој члана. Зато се крвна освети́а мора ширеирати као безобзирна освети́а из чл. 135, ст. 2, тач. 3 КЗ*.

⁴² Z. Šeparović, 41.

⁴³ *Ibid*, 41-2. На саветовању одржаном у Будви представници Косова су се залагали за појачано сузбијање крвне освете поштрењем санкција.

⁴⁴ Службени гласник РС, бр.85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024.

⁴⁵ Службени лист РЦГ, бр. 70/2003, 13/2004, 47/2006 и Службени лист ЦГ, бр. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 – други закон, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015 – други закон, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021 – исправка, 144/2021 и 145/2021 и 110/2023.

убиства са предумишљајем чија је казна од десет година затвора до доживотне робије убраја и убиство чији починилац *deprives another person of his or her life because of unscrupulous revenge or other base motives, including in retaliation for testifying or otherwise providing any information to police or in a criminal proceeding*.

У Албанији је током комунистичког периода и владавине Енвера Хоџе од 1944-1991. године укинута важење *Кануна* и забрањена је крвна освета и уведене су ригорозне казне којима је сузбијана, мада је успела да опстане у северној Албанији. Кривични законик Албаније из 1995. године (са изменама из 2001. године) прописује да се убиство са предумишљајем кажњава са 15-25 година затвора, а убиство учињено из интереса, освете или крвне освете се кажњава са најмање 25 година затвора или доживотном робијом.⁴⁶ Нови Кривични законик, донет 2015. године, у чл. 78 разликује три врсте убиства а предумишљајем: 1. *обично* убиство са предумишљајем (15-25 година затвора), 2. убиство из користи или освете (најмање 20 година затвора), и 3. убиство из крвне освете (најмање 30 година затвора).⁴⁷

2. КРВНА ОСВЕТА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА И ТОКОМ ПРВИХ ДЕЦЕНИЈА XXI ВЕКА

2.1. Црна Гора

После II светског рата, нова власт у складу са прокламованим комунистичким вредностима, била је решена да се обрачуна са заосталим, патријархалним обичајима (нпр. давање мираза, потчињени положај жене итд.), а самим тим и са крвном осветом, неспојивом са новим, социјалистичким моралом. Међутим, при томе, у самој реализацији тог одклона од пређашњих, превазиђених времена и схватања, нека правила и поступци обичајног права нису се могли заобићи. Уместо суда добрих људи стварана су свуда у Црној Гори и на Косову мировна већа. Она су била регулисана статутима месних заједница и одговарајућим законским прописима, али *официјелно љраво... овде обезбеђује само формални оквир и неке основне материјално-љравне одредбе, док се садржина рада и акљивности у овом облику судована ослања на ранија обичајна љравила*.⁴⁸ Као и на Косову и у Црној Гори, у деловима са поглавито албанским становништвом, било је покушаја, често и успешних, да се постигну споразуми о колективној беси и умиру. Такав је,

⁴⁶ S. Pratt, 10.

⁴⁷ I. Mahan, 151-2. Кажњиви су и сама претња крвном осветом и подстрекавање на освету са најмање три године затвора.

⁴⁸ Ђ. Крстић, 165-6.

на пример, споразум постигнут у месту Тузи, 1972. године, који је и даље на снази.⁴⁹

Са друге стране, у неким, посебно неприступачним деловима Црне Горе, током шездесетих година XX века, задржала се крвна освета, иако у много мањем обиму.⁵⁰ Од 1965-1979. године, извршено је укупно 13 убиства из крвне освете. Две жртве су биле жене, а два извршиоца су били малолетници што није у складу са обичајним правом. Уочене су још неке разлике и одступања. Два убиства извршена су у судници (*а било је увијек срамота иуцајши у свијезана човјека и то појашно и са леђа и код Црногораца и код Албанаца*).⁵¹ У једном случају погажена је беса, у другом је убиство учињено у својој кући.⁵² Рифат Хоџић (48) из села Острос у Црној Гори убијен је 2006. године, из освете, због убиства које је починио пре 26 година, из заседе, а убице су биле Пјерим Ђока, из села Пентар у Албанији и Ардијан Шера, амерички држављанин из места Крује код Скадра, а убиство је наручено из иностранства од стране блиских рођака жртве Хоџића.⁵³ Није редак случај да се као извршиоци крвне освете појављују страни држављани.⁵⁴

Током осамдесетих година прошлог века од 147 убиства у Црној Гори, само седам је учињено из крвне освете. Током ратних и првих поратних година (1991-1994), иако је укупан број убиства порастао (232 за пет година), ниједно није учињено из крвне освете. Од 1995-1997. године од 143 убиства, четири су везана за крвну освету, а најмањи број убиства (9) забележен је 1998. године, али два су била крвна освета.⁵⁵ Поред података о прилично великом броју убиства у Црној Гори, забрињава и чињеница да је више од две трећине извршено из ватреног оружја. То је, свакако, између осталог, и после-

⁴⁹ S. Đurić, 238. На *Општем сабору Малесије* одржаном 1994. године у Тузима донета је и *Беса прошив оружја, којом се ово становништво обавезује да неће користишати ватрено оружје на свадбама и дружим свечаностима*.

⁵⁰ К. Воем, 15. Наводи пример села у Горњој Морачи, чијим је становницима требало седам сати на коњу, да стигну до најближег пута или града на северу, без струје, и које су људи називали *пребачено место*.

⁵¹ Један од најпознатијих случајева крвне освете у Грчкој догодио се на Криту. Јанис Вењеракис је 1983. године убио Манолиса Пападосифоса. Од тренутка када је сазнао за смрт свога сина, Манолисов отац се до изрицања пресуде 1988. године није бријао. При изрицању пресуде којом је убица осуђен на доживотни затвор, он је, испод браде, извукао залепљени пиштољ и са пет метака је пресудио Јанису. Осуђен је на 14 година затвора, али је одлежао само пет.

⁵² М. Šćepanović, 223.

⁵³ Новински чланак: N.J., *Ubijen zbog krvne osvete*, Blic, 16. 9. 2006. године, 14.

⁵⁴ Новински чланак: *Krvna osveta bez epiloga: naručio piće, a onda tu pisao i potiljak! Albanac ubio u kafani Momčila, jer je njegov sin pre toga usmrtio ljubavnika svoje devojke!*, Informer/Kurir, 4.6.2023, <https://informer.rs/hronika/vesti/800057/momcilo-durisc-likvidacija-krvna-osveta-ulcinj-savo-durisc-presuda>

⁵⁵ М. Šćepanović, 213 и 237.

дица чињенице да је Црна Гора трећа држава на свету по количини наоружања по глави становника. Култура части постала је *култура оружја* (*gun culture*). Са друге стране, одумирање традиционалне крвне освете везано је и за дубоке промене у *економској и културној сфери* *проузрокованој најуцијашњем руралних подручја од стирано млађе генерације*.⁵⁶

Једно крвна освета везана за Црну Гору извршена је у центру Београда, у Ресавској улици, 1975. године, након 33 године чекања. Припадник четничког покрета Јакша Вулетић коме је у сукобу са партизанима погинуо рођени брат у Црној Гори, мучки је, 1942. године, убио партизанског комесара Вељка Кековића, који је био један од вођа устанка у том крају. Пред сам крај рата, Јакша прелази на страну партизана, долази до чина мајора и обезбеђује себи код нове власти успешну војну и политичку каријеру. Вељков отац, у међувремену, открива ко је убица његовог сина и одлази у Ниш, 1947. године, где је Јакша тада радио и подноси пријаву војном тужиоцу против њега. Он је ухапшен и саслушан, али је тврдио да нема никакве везе са тим убиством, да никада није био члан четничког покрета, али да му је убијени познат из виђења и да је начуо да га је убио неки четник кога су звали *војводом* и кога су, касније, ухватили партизани и стрељали га. Тужилац је у *недостатку ваљаних доказа* ослободио Вулетића, већ тада истакнутог војног старешине и комунисте. Отац је свом млађем сину Бранку поверио ко је убица, да је, током рата, крио пар месеци неког партизанског руководиоца, који му је касније, поставши генерал, помогао да избрише прошлост. Заједно са сином откопао је гроб и показао сину лобању и рупу од метка између очију. После очеве смрти, Бранко се запослио у милицији да би могао да скупи што више података о убици свог брата и постао је виши инспектор службе државне безбедности. Никада се није женио и живео је са мајком, која је за сваки оброк постављала три тањира уместо два и нарицала како њеног сина нема ко да освети. Јакша се, из страха од освете, никада више није враћао у свој родни крај. Сазнавши где живи, Бранко је дошао у Београд, пресрео га једне вечери, испред његовог стана и убио га са шест метака. Адвокат Јоро Баровић који га је бранио на суду, између осталог, је рекао: *Освета мога брањеника је изражила јубилијет и јавну расправу о владајућој хипокризији и кукавичлуку једног друштва као и његовој моралној покварености јер се никада није усудило да деитронизира 33 године толерисани рајини злочин и лаж. А лава и животи рајини злочинца нијесу заштићено добро већ су ова неједла оштро санкционисана (чл. 125-8 КЗЈ)... Узрок овој убиства ошвага низ неједлајних ишњања, ошужних иштина и хриу лицемерја и лажи. Одбијање иредлоја да се ишврде иш узроци је бјежање од ишине, био би иш снажан*

⁵⁶ Ђ. Крстић, 359.

морални *шамар* важним људима и *ипресџоничким* *стирукџурама* које су једном *рајном* *злочинцу* *омоућили* *удобан* *живој* и *висок* *друшћвени* *ипосјерићей*.⁵⁷

Што се казни за убиство из крвне освете тиче оне су у Црној Гори биле углавном изузетно строге. Једини изузетак је чињен уколико је извршилац била жена: *У њаквим ријейќим случајевима жене су њолико њошћоване збој вршења једне њакве њећке мућке обавезе да су у неколико случајева њрошле са врло блаћим казнама*.⁵⁸ Судије су и даље, очигледно, у великој мери подложне схватањима патријархалне средине која се веома споро мењају. У Црној Гори се и даље велича Никола Калуђеровић који је 1989. године, осветио смрт сина јединца.⁵⁹ Свест о крвној освети као часном поступку и чувању образа и даље је присутна.⁶⁰ Претње крвном осветом и даље су део црногорске свакодневице. Медијски су пропраћене многе од њих, попут претњи глумцу Жарку Лаушевићу због двоструког убиства 1993. године⁶¹, Вуку Бориловићу који је починио масакр на Цетињу 2022. године и убио десет људи⁶². Ацо Мартиновић је, такође на Цетињу, 1.1.2025. године, извршио масакр, и иза себе оставио 13 жртава, а на сахрани погинулих нека од ожалошћених лица носила су беле кошуље као древни знак да ће се осветити.

XXI век скоро је искоренио традиционалну крвну освету у Црној Гори, али је зато пренео на терен организованог криминала и кланова, где крвна освета сада буја стихијски, али без икаквог реда и придржавања традицијских правила обичајног права. Ова убиства одавно су напустила границе Црне Горе и Србије и прешла су и у друге државе Европе (Грчка, Италија, Шпанија итд.). Већ готово 15 година нижу се убиства везана, пре свега, за

⁵⁷ М. Ђећановић, 204–5.

⁵⁸ К. Војм, 678.

⁵⁹ Новински чланак: *Nikola je najpoznatiji crnogorski osvetnik, delio ćeliju sa Lauševićem, a ovo je njegova ispovest! Ubica ubice njegovog sina žali samo za jednom stvari...*, Informer/Nedeljnik 15. 8. 2022, <https://informer.rs/planeta/balkan/727421/video-nikola-je-najpoznatiji-crnogorski-osvetnik-delio-celiju-sa-lausevicem-a-ovo-je-njegova-ispovest-ubica-ubice-njegovog-sina-zali-samo-za-jednom-stvari>

⁶⁰ Новински чланак: *Glava za glavu, krv za krv! Da li masovnom ubici iz Mladenovca preti sudbina Luke Bojovića?!*, Informer, 02.08.2023, <https://informer.rs/hronika/vesti/816908/krvna-osveta-kodeks-zatrtte-porodice>

⁶¹ Новински чланак: *Žarko Laušević je zazirao od krvne osvete! Sestre ubijenog mladića napisale su mu ovo u pismu!* Informer, 18.11.2023, <https://informer.rs/hronika/vesti/848116/zarko-lausevic-krva-osveta-sestre-pismo>

⁶² Новински чланци: „*Sve ću vas pobiti, neće se ni vaša deca igrati i smeјati!*“ *Nova jeziva poruka Miloša kome su u masakru na Cetinju ubijeni sinovi i žena, a on sada najавио крвну освету!* Informer, 13.08.2023, <https://informer.rs/hronika/vesti/819539/cetinje-masovno-ubistvo-pretnje-vuk-borilovic;> „*Ja neću da okrvavim ruke, ali ima ko hoće!*“ *Milošu su u masakru na Cetinju ubijeni sinovi i žena, a on sada najавио крвну освету:* „*Sve će doći na svoje*“, Blic, 03.01.2025, <https://www.blic.rs/vesti/hronika/milosu-su-u-masakru-na-cetinju-ubijeni-sinovi-i-zena-a-on-sada-najavio-krvnu-osvetu/5fs6kg5>

рат кланова Бојовића и Шарановића и шкаљарског и кавачког клана. У овом, најкрвавијем сукобу нарко-картела на Балкану већ је, под изговором освете, изгубљено више десетина живота. Штампана је последњих четврт века пуна сензационалистичких наслова о рату између криминалних кланова и крвној освети, која више никаквих додирних тачака нема са некада крвном осветом прожетом јунаштвом, чашћу, обзиром, поштовањем и поштењем, ако је уопште икада и могла да се доводи у везу са њима.⁶³

⁶³ О *крвној освети* између Бојовића и Шарановића више у чланцима – *Likvidacija kojom je započeo rat klanova!*, „Ovo je zemlja otrovane krvi...“ *Misteriozna poruka sestre Luke Bojovića na godišnjicu likvidacije njihovog brata*, Informer/Nedeljnik, 29.04.2022, <https://informer.rs/hronika/vesti/699395/likvidacija-kojom-je-poceo-rat-klanova-ovo-je-zemlja-otrovane-krvi-misteriozna-poruka-sestre-luke-bojovica-na-godisnjicu-likvidacije-njihovog-brata>; *Nikola Bojović je ubijen iz krvne osvete! Svedok saradnik otkrio detalje likvidacije u centru Beograda: hteli su da naškode Luki!*, Informer/Kurir, 28.09.2021, <https://informer.rs/hronika/vesti/640428/nikola-bojovic-je-ubijen-iz-krvne-osvete-svedok-saradnik-otkrio-detalje-likvidacije-u-centru-beograda-hteli-su-da-naskode-luki>; *Čestitam, Luka Bojoviću, što si mi ubio brata: ovim rečima je ubica Nikole Bojovića prozvaio Luku*, Новости, 04.12.2022, <https://www.novosti.rs/c/hronika/zlocin/1179156/luka-bojovic-nikola-bojovic-sasa-cvijanovic-krvna-osveta>; *Krvna osveta na Krstovdan, rafal za Pitbulovog brata u Lepoj Breni: pet godina od likvidacije Vranjanca zbog ubistva Nikole Bojovića*, Kurir, 27.09.2022, <https://www.kurir.rs/crna-hronika/4019313/krvna-osveta-na-krstovdan-rafal-za-pitbulovog-brata-u-lepoj-breni-5-godina-od-likvidacije-vranjanca-zbog-ubistva-nikole-bojovica>; *Bojović-Saranović: krvna osveta prestaje?*, Нпортал, 03.12.2022, <https://nportal.novosti.rs/sr/vest/40256/vesti/crna-hronika/luka-bojovic-saranovic-klan-krvna-osveta>; О сукобу шкаљарског и кавачког клана и *крвној освети* више – *Oderite ih*, Vijesti, 22.05.2024, <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/708103/oderite-ih>; „*Maloumnici jedni*“ *Otkriveno kako je bizaran sukob umalo upropastio plan za likvidaciju skaljaraca u Grčkoj: Zvicer pobesneo: „Treba ih za ruke voditi“*, Blic, 12.10.2025, <https://www.blic.rs/vesti/hronika/zbog-bizarnog-sukoba-u-klubu-umalo-upropascen-plan-za-likvidaciju-skaljaraca-u-grckoj/7rh1hg5>; *Saborci iz klana se oprostili od ubijenog Sjekloće: ubica „skaljarca“ i dalje u bekstvu*, Informer, 08.10.2025, <https://informer.rs/hronika/vesti/1056862/citulje-skaljarac-boban-sjekloca>; *Rasvetljeno ubistvo Zvicerovih „vojnika“! Otkriveno ko je likvidirao Lipovinu i Pejakovića, među procesuiranima i Srbi*, Informer, 23.11.2024, <https://informer.rs/hronika/vesti/964683/zarko-pejakovic-petar-lipovina> *Sukob bivših prijatelja odnio preko 60 života: skaljarci i kavčani se ne smiruju*, Dnevni avaz (autor H.J.I.) 13.01.2024, <https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/879248/sukob-bivsih-prijatelja-odnio-preko-60-zivota-skaljarc-i-kavcane-se-ne-smiruju>; *Šćepana ubio Srbin zvani „Smrt“ zbog krvne osvete?! Braća mu bili kavčani, pa šaljarci njega izrešetalu u Herceg Novom!* Pink, 2021, <https://pink.rs/region/376019/scepna-ubio-srbin-zvani-smrt-zbog-krvne-osvete-braca-mu-bili-kavcane-pa-skaljarci-njega-izresetali-u-herceg-novom>; *Moramo sve da ih pokidamo, da dobijemo rat: kavčani imaju spisak skaljaraca za odstrel, 13 imena je na njemu, jedan već ubijen*, Kurir, 20.06.2022, <https://www.kurir.rs/crna-hronika/3957063/kavacki-klan-ima-spisak-za-odstrel-skaljaraca>; „*Deset pištolja, borbeni prsluk u gepeku kola*“ *Dačić otkrio detalje hapšenja kavčana koji su planirali da ubiju Luku Bojovića: „Ja još jednom osobom se intenzivno traga“*, Blic, 05.11.2024, <https://www.blic.rs/vesti/hronika/oglasio-se-dacic-povodom-hapsenja-kavcana-zbog-planiranja-ubistva-luke-bojovica/s18l268>; *Svjedok saradnik tvrdi da su za likvidacije policijskih funkcionera uzeli pet miliona eura*, CDM, 02.07.2018, <https://www.cdm.me/hronika/svjedok-saradnik-tvrdi-da-su-za-likvidacije-policijskih-funkcionera-uzeli-pet-miliona-eura/>

2. 2. Косово

Феудални односи задржали су се на Косову и после I светског рата, али и током II, у коме се велики број Албанаца са Косова управо борио против нове власти, коју је, гоњен племенском свешћу, сматрао и даље непријатељем коме се не може веровати и кога не треба слушати, нити се његовом праву треба повиновати.⁶⁴ Треба поменути и велику заосталост ове средине, коју илуструју подаци да је школску 1961/2. годину завршило 45% ученика и само 20% девојчица.⁶⁵ То је све допринело оспоравању новог, социјалистичког права и морала, са старим схватањима и обичајним правом *Кануна*. Старо и ново негде се мешало. Створене су хибридне велике породице чији су неки чланови остајали на селу заједно са господаром куће, док су неки чланови одлазили у градове, остајући везани и верни својој породици на селу, и сав новац се сливао у једну касу.⁶⁶ Албанке су први пут скинуле зар и ферецу, добиле право гласа, право на образовање, али већински део жена, заробљен у селима био је још увек у оковима патријархалне средине⁶⁷, без додира са спољним светом.⁶⁸ Тамо је и даље цена крви за жену, била иста као и цена крви за коња – пола цене крви за мушкарца. Више од половине популације Косова било је до краја XX века неписмено. Према подацима из 1970. године, од 1,2 милиона становника било је запослено мање од 100.000.⁶⁹ Самим тим, Косово је било најсиромашнији део Југославије.

У таквој средини појединац, налази се под великим притиском да се крвнику освети, *јер зна да ја средина у којој живи њојцењује и омаловажава уколико освету не изврши*.⁷⁰ Нужна последица таквих схватања је паралелизам обичајног и позитивног права, што можда најбоље илуструје чињеница да је, у Дечанима, тачно преко пута Општинског суда била смештена *при-*

⁶⁴ М. Ђуричић, 40 и 383; Војислав Станимировић, Уна Дивац, „Обичајно и позитивно право у Србији“, *Архив за правне и друштвене науке*, Београд, 4/2023, 40-1.

⁶⁵ Marino Zurl, *Krvna osveta u Kosovu*, August Cesarec, Zagreb, 1978, 194.

⁶⁶ S. Đurić, 128.

⁶⁷ М. Ђуричић, 383; Никола Ф. Павковић, „Правни обичаји на Косову и Метохији“, у *Зборник радова Косово и Метохија у светлу етнологије*, Београд 2004, 120-1.

⁶⁸ М. Ђуричић, 353. Наводи да је у Шаптеју 1920. године убијен човек који је галопирао поред туђих жена, док је 1943. године у Истинићу убијен пролазник који је мужу у *присуству жене њојселео срећан рад*, а у Орном брду је 1965. муж отерао супругу јер је *догала вајтру пролазнику да зайали цијареју*, а њему је запретио осветом уколико не *илаши широшак нове женибје*.

⁶⁹ M. Zurl, 194.

⁷⁰ Ове речи Рамадана Вранићија, председника Врховног суда Косова, са саветовања 1971. године, наводи Шепаровић (Z. Šeparović, 29-30); видети и Н. Павковић (2004), 121-2. Члану заједнице који не изврши крвну освету, на скуповима се даје место ближе вратима него огњишту, његови предлози се без обзира на њихову ваљаност одбацују јер *нема образ*, чак му се и кафа додаје *руком њојшуреном исиод колена*.

вајина судница Мухамеда Љана.⁷¹ Овај притисак средине одразио се и на ефикасност правног система на Косову. Ниједан милиционер није смео да изврши смртну казну над припадником албанске националности, јер би под удар крвне освете дошао читав стрељачки вод.⁷² Зато што није поштовано начело тајности при једном извршењу смртне казне у Приштини, 1973. године, три заменика јавног тужиоца одбили су *да њисусиџују сиџрељању*.⁷³ Један судија Врховног суда завршио је у кућном притвору.

Од 1957. до 1967. године забележена су 104 убиства из крвне освете (око једна петина свих убиства у том периоду)⁷⁴, а од 1967. до 1975. извршено је 126 убиства из крвне освете што је једна четвртина свих убиства у том раздобљу.⁷⁵ Почетком деведесетих број убиства из крвне освете расте, од 39 током 1990. (са више од 2000 крвних завада)⁷⁶, на 68 већ следеће године.⁷⁷ Поред тога, посебан проблем косовског друштва представља кућни притвор у коме живи велики број породица, што има катастрофалних последица: *Реџавање личних сукоба самосудом (освејом и крвном освејом) доводи до љивременој љубљења љравне и љословне сиџоснобиџи великој броја љица, односно свих љинолејних муџких чланова ајнајџске љрује дужника крви...*⁷⁸ Анализирајући податке за 1963. годину Павковић разликује три категорије завађених породица: 1. у лакшу улази 446 породица које живе под претњом услед имовинских спорова, увреда и клевета и лаких телесних повреда, 2. 213 крвно завађених породица којима се повремено дају бесе од три до десет дана и 3. 106 породица које узајамно *дујују крв и живе у сиџалном зајџвору*.⁷⁹ Само четири године касније у изолацији је било 604 породице са 5647 чланова, са близу 3000 хектара запуштене земље.⁸⁰ Већ 1975. године било је затворено 1187 породица са 13725 чланова, а 433 љака, доби од 14-15 година, је било приморано да напусти школовање.⁸¹ Има пуно породица које у притвору проведу и више од десет година, понекад и петнаест, двадесет, па и више, *дуже и од најдуже казне зајџвора*.⁸²

⁷¹ М. Ђуричић, 324.

⁷² М. Karan (1985), 33; S. Ђурић, 154.

⁷³ М. Karan (1985), 95.

⁷⁴ *Ibid.*, 89-98.

⁷⁵ М. Zurl, 248.

⁷⁶ М. Šćepanović, 226.

⁷⁷ S. Ђурић, 240.

⁷⁸ Гавриловић Љиљана, „Беса као ограничење самосуда“, *Љласник Ејџноџрафској инстиџиџиџи САНУ*, XXXII, Београд 1983, 61.

⁷⁹ Н. Павковић (2004), 90.

⁸⁰ S. Ђурић, 200; М. Zurl, 209; М. Ђуричић 1995, 319-20.

⁸¹ М. Zurl, 209-13; S. Ђурић, 200.

⁸² S. Ђурић, 198; М. Zurl, 202-212.

Савез комуниста, Социјалистички савез радног народа, Савез социјалистичке омладине, Савез бораца, Конференција за друштвену активност жена, месне заједнице, тужилаштва и судови, образовни процеси, Службе за социјални рад, средства јавног информисања и наука били су активно укључени у борбу против крвне освете и свих њених погубних последица по становништво Косова, али без већег успеха. Таква ситуација била је разлог за сазивање 13. проширене Општинске конференције ССРН у Ђаковици, која је дуго и темељито припремана и на којој се одлучије нешто раније одговорено проговорило о феномену крвне освете. Учешће у раду ове седнице узео је и Махмут Бакали, тадашњи председник Покрајинског комитета Савеза комуниста Косова и члан Председништва Централног комитета СКЈ.⁸³ Ни тај покушај није донео очекиване промене. Број притворених је био у сталном порасту да би се 1988. године под бесом нашло 17000 људи.⁸⁴

Ђурић указује на лицемерство многих завађених који су лукаво користили паралелизам позитивног и обичајног права: *Ошћењена сѣрана настѣји да се прво одржи ѣозиѣивнойравно суђење, на коме ѣокушава да издејсѣвује шѣио већу казну за оѣѣужене, а онда, на обичајном суду, изѣоварајући се да је одлуке државној суда не „инѣересују“, иде са максималистѣчким захѣевима за обещѣење.*⁸⁵ Са друге стране, ни однос државних органа према обичајним судовима није био јединствен и доследан и ишао је од осуда сваке врсте и иницијатива за њихово укидање и санкционисање, до признања да се највећи број породица мири управо захваљујући пракси проистеклој из обичаја, укључујући и посреднике и плећније (судове добрих људи).⁸⁶ Поврх тога, као што је до скоро био случај и на Пештеру, Сјеници и Санџаку, уколико постоји одлука суда добрих људи или уопште обичајима постигнуто решење, она би се достављала редовним судовима и они су то прихватили као олакшавајућу околност за оптуженог и одмеравали нижу казну.⁸⁷

У другој половини XX века, плећније, које су махом заседале тајно, почињу неретко да доносе одлуке, под притиском јаче стране, а везе са криминалом су у свему томе имале велику улогу, које се косе са прокламованим моралом, обичајима, непристрасношћу и, самим тим, чашћу. У селу Грчине, плећнија је оштећену страну иселила и другој страни доделила њену кућу и имање; у селу Кошаре, за случајно убиство које се десило међу децом плећнија је тражила казну од 40 милиона динара; у селу Дујак, због једне туче, је досудила обештећење од 30 милиона динара, а чак и у случају саобраћајних незгода плећнија је тражила *крв за крв*, тако да се и у народу полако стварало

⁸³ M. Zurl, 241-2.

⁸⁴ М. Ђуричић 1995, 320.

⁸⁵ S. Đurić, 278.

⁸⁶ *Ibid*, 259.

⁸⁷ В. Станимировић, У. Дивац, 57.

подозрење према њима јер узимају новац *на име данџубе и боџаиће се*.⁸⁸ Једина светла тачка остале су неке, традиционално чувене по поштењу и правичности, *судеће куће* миротвораца, а у то време најугледнија је била кућа Брахима Хоџе из Јуника, чијих се 25 предака већ бавило тумачењем обичајног права и била је архива свих дешавања и спорова у прошлости у којима је узела учешћа.⁸⁹

Има случајева да су племена сама настојала да стану на пут крвној освети путем колективне бесе. Најпознатији пример је тзв. Руговски умир (*Beslidhja e Rugoves*) из 1970. године, фиса Кељменди.⁹⁰ У то време је био хваљен и од стране власти и науке као *први самоуправни (недржавни) документи сузбијања крвне освете у косовском селу*.⁹¹ Један мање успешан покушај је био и тзв. Коришки закон из 1971. године код Призрена.⁹² Постизање колективне бесе последњи пут покушано је 1990. године. Тада је било процењено да на Косову има око 600 завађених породица, а испоставиће се да их је било више од 4000.⁹³

Са своје стране, социјалистичка власт је истицала велику улогу Социјалистичког савеза и образовала је тзв. мировна већа која су била замена за плећније, у оквиру друштвене локалне самоуправе, по једно за свако веће село или два мања.⁹⁴ У свом раду, она су морала да *јодједнако користиће сувремене законе, али и нека правила обичајног права, што није уопште конзервативизму, већ зрело уважавање стварности која се не може заобићи*.⁹⁵ Ова већа имала су одређених успеха у мирењу завађених породица (мирење породица Клинаку и Сарачи у селу Бивољак код Призрена које су биле у крвној завади од 1868. године, након више од века међусобне мржње и убијања, 1970. године⁹⁶; породица Мазреку и Таћи у селу Мамуша код Призрена 1971. године, након скоро двадесет година међусобног убијања у крвној освети⁹⁷;

⁸⁸ M. Zurl, 214-6, 253-4; M. Karan, 72.

⁸⁹ M. Karan (1985), 73-4; M. Zurl, 218-9. Наводи још неке познате и уважене плећнаре попут Мехмеда Берише из Приштине чији се преци преко 400 година тиме баве укључујући његовог претка Османа чије је одлуке, како кажу, *и сам цар поштовао* и Мухамеда Љана из Призрена.

⁹⁰ M. Zurl, 232-5; M. Karan (1985), 60-1.

⁹¹ S. Đurić, 237.

⁹² M. Karan (1985), 73.

⁹³ S. Đurić, 239.

⁹⁴ Н. Павковић (2004), 87-9 и 110-113. Оснивају се масовније од 1961. године. Имала су од три до седам чланова, по партијском и националном кључу. Чланови су бирали на две године. Циљ је био *да обезбеде социјалистичке погледе и схватања у решавању спорова и сузбију репротрадне утицаје шејхова, дервиша и свештеника*. Њихово залагање оцењивано је на зборовима бирача и састанцима ССРНЈ; M. Karan (1985), 166; M. Zurl, 143; S. Đurić, 286 и 298; M. Ђуричић 1995, 320.

⁹⁵ M. Zurl, 223.

⁹⁶ *Ibid*, 139.

⁹⁷ *Ibid*, 55-60, 142-3.

1974. године, после 16 година живота у кућном притвору у селу Ратковци измириле су се кућа Хотија и кућа Морине; за само 16 дана мировно веће успело је да сачува од крвопролића породице Тролија⁹⁸). Ваља поменути и случај када је мировно веће покушало мирене две породице албанске националности са Косова на Новом Београду, 1971. године. Син рањене жене обећао је мировном већу да *до суђења неће извршити освету, али да не може да његови ујаци са Косова неће*, што је у сред Београда довело до кућног притвора.⁹⁹ Међутим, већи успех мировних већа је изостао, а крајем осамдесетих су и престала да постоје што је оснажило плећнице.

Крвна освета на Косову у последњих 75 година претрпела је доста измена у односу на некадашње прописе обичајног права. Пре свега, она се сад односи на уже породице, јер се родови и братства *искључују из обавеза које намеће насилни однос крвне заваде*.¹⁰⁰ У највећем броју случајева освета се извршава тајно, из заседе.¹⁰¹ Као жртве почињу да се јављају, додуше ретко, и деца¹⁰² и жене¹⁰³, али у исто време, срећу се и као извршиоци.¹⁰⁴ Овакво поступање *може се објаснити ујаво калкулисањем домаћина куће са најпривлачнијом варијантом за избегавање драстичних казни. Наиме, у случају изрицања максималне казне малолетничкој зајвора (10 година), убица би из зајвора излазио са 25-27 година, најчешће са завршеним занатом, што га је, уз дужно поштовање које га збој чина освете у селу праћу, прероручивало као добру прилику за женидбу*.¹⁰⁵ Судови су били суочени са великим тешкоћама при пресуђивању таквих дела, јер се нису износили прави мотиви крвне заваде, прикривала се чињеница крвне освете, потурали су се малолетници уместо правих извршилаца, пристрасна су била сведочења рођака, сведоци се из страха од освете нису одазивали на судске позиве...¹⁰⁶ Најчешћи мотив

⁹⁸ *Ibid*, 231.

⁹⁹ *Ibid*, 188-9.

¹⁰⁰ S. Đurić, 181: *Најчешће се освећују: браћо... оцац... син... браћо од сиротица... и сиротица*.

¹⁰¹ *Ibid*, 295.

¹⁰² M. Zurl, 197-201. Почетком седамдесетих у Нишком затвору смртно је рањен Сулејман Зогај који је на смрти поручио да је његово убиство наручио Хајриз Зогај. Сулејманова браћа, уз помоћ учитеља, организују убиство Хајризових малолетних синова, најбољих ђака у селу. Извршиоци овог гнусног злочина су били Ахмет Зогај и његов петаестогодишњи син. Учитељ и Ахмет Зогај су осуђени на смртну казну стрељањем, а син на десет година малолетничког затвора.

¹⁰³ S. Đurić, 216. Жене су осветници у 2,4% случајева, а жртве у скоро 10% (од 1979. до 1992.); Karan (1985), 91-2; Zurl, 174-5. Наводи случај који се догодио 1969. године. Халим Гаши (24) убио је вршњака Љуана Беголија у центру Приштине јер га је неколико пута критиковао на омладинским састанцима. На суђењу Љуанова сестра, ученица приштинске гимназије, када је судија огласио паузу, пришла је Халиму и убила га са пет метака и рекла: *Освећила сам крв свој браћо*.

¹⁰⁴ M. Zurl, 167; M. Ђуричић 1995, 321.

¹⁰⁵ S. Đurić, 186.

¹⁰⁶ *Ibid*, 298.

(90% случајева) су биле жене и забрањени односи са њима (блуд, родоскврњење, силовање, прељуба итд.), али то се као срамота куће крило на суђењима.¹⁰⁷ Све су чешћи случајеви извршења крвне освете ван Косова.¹⁰⁸ Неретко, као што је већ напоменуто, убице су унајмљене и долазе из других земаља. Умир крви се најчешће захтева у превеликим износима и у страниј валути, што породице које дугују крв не могу да исплате.¹⁰⁹ Беса више нема некадашњи значај и тежину¹¹⁰, тако да се све теже проналазе људи који би прихватили на себе обавезу да буду дорзони (чувари бесе).¹¹¹

Албанци су, укључујући ту и добар део високо образованих, испољавали велику нетрпељивост не само према власти која долази из Републике Србије, својим колегама Србима, већ и према Србима уопште. Албанска национална солидарност и нетрпељивост према Словенима присутна је на овим просторима одавно.¹¹² Мултидисциплинарни пројект научног истраживања Косова и Метохије, који су заједно спроводили Београд и Приштина није остварен, јер за то није било *сигурне ни политичке воље од стране широкосајних сарадника који су се политички искључивали из сарадње...*¹¹³ У Приштини је 1971. године Југословенско удружење за кривично право и криминологију одржало Саветовање о тешким крвним деликтима и први пут у нашој науци се детаљно расправљало о крвној освети. О овом скупу, између осталог, Шепаровић је записао: *Посебно је био контроверзан реферат мр Хајредина Хоџе („Неке социолошке карактеристике, друштвени узроци и последице крвне освете“) ...узроке њој јојави налази у економској заосталости, ниском образовном и културном нивоу, недовољној привредној активности друштвених снага, злоупотребама социјалистичке демократије од стране починилаца. Али узроке је крвној освети нашао и у интензивнијем развоју робно-новчаних односа на селу на бази особног рада и приватној властелинства; ... истакао је да је крвна освета одраз „жустости и сановитости његовамена припадника албанске националности“; да кривични закон не пружа довољно могућности за ефикасну казнену политику; да су судови у периоду прије Брионског пленума ЦК СКЈ (на којем је оборен Ранковић) „намјерно подстицали деликте крвне освете и тиме што су слабо кажњавали починиоце“; да је јојав корупције код судова узрок крвној освети;*

¹⁰⁷ М. Ђуричић 1995, 42; S. Ђурић, 160.

¹⁰⁸ M. Zurl, 18-19; M. Šćepanović, 198.

¹⁰⁹ S. Ђурић, 257.

¹¹⁰ M. Karan (1985), 160; S. Ђурић, 234.

¹¹¹ M. Ђуричић 1995, 320; M. Zurl, 219-20.

¹¹² M. Hasluck, 226. Уколико би Словен убио Албанца, било који Албанац је могао да убије ма ког Словена из освете. Иако постоји давнашња нетрпељивост између Гега (северна Албанија) и Тоска (јужна Албанија), уколико би Словен убио једног припадника Гега и Тоски би се светили. Међутим, уколико би убица био Бугарин или Грк светила се породица жртве.

¹¹³ Н. Павковић (2004), 83.

да је крвна освета у порасту због тога што судије неалбанске националности немају искуства и не познају „специфичне проблеме крвне освете код Албанаца“.¹¹⁴ Потом Шепаровић помиње Морачића који је замерио Хоџи да је доносио закључке без конкретних података и ближих објашњења, а онда и сам критикује поменути реферат. Прва замерка упућена је конзервативном и патријархалном поимању крвне освете коју Хоџа сагледава у светлу превазиђеног обичајног права, иако већ у то време крвна освета све више постаје убиство на подмукао начин, са карактеристикама које више немају везе са *Кануном*. Другу замерку упућује Хоџином правдању крвне освете *врелом албанском крви*.¹¹⁵ Чини се да се примедбе и приговори тиме не завршавају. За почетак, када говори о корупцији он изврће узрок и последицу. Није корупција довела до крвне освете, него обрнуто. Осим поменутог конзервативизма и привржености традицији, из његовог реферата избија и суптилно упакована мржња према неалбанском становништву Косова. Помен Брионског пленума у контексту тенденциозног намерног подстрекавања крвне освете благим казнама, чиме се алудира да је то била намера српског врха на челу са Ранковићем је бесмислено и злонамерно подметање, јер су управо албанске судије као олакшавајућу околност при суђењу узимале чињеницу да је убиство извршено из крвне освете. Још је безобзирније и расистичко његово резонување, ничим утемељено и документовано, да је крвна освета у порасту, јер судије неалбанске националности немају искуства и не познају „специфичне проблеме крвне освете код Албанаца“. Она је у порасту због заосталости албанског друштва, његовој привржености обичајном праву и одбојности коју гаји према социјалистичкој власти, пре свега оној из Републике Србије. Већину крвних освета пресуђивале су управо судије Албанци. То само показује да је већ тада био присутан негативан став према Србима и неалбанском живљу на Косову. То доказује и случај крвне освете из 1975. године. Тада су у близини Пећи двојица Албанаца пресрела осамнаестогодишњу ученицу Бранку Ђукић и покушала да је силују. Када им то није пошло за руком и када је девојка почела да бежи, убили су је хицима у главу. На суђењу на коме су признали да су хтели да је силују баш зато што је Српкиња,

¹¹⁴ Z. Šeparović, 15-6.

¹¹⁵ *Ibid*, 17. Већ на самом Саветовању указано је на праве узроке крвне освете, *нарочито на идентификацију појединца с одређеним вриједностима своје групе: пошћујући правила групе он заузврат добива од групе гаранцију сигурности, која му, осим тога, даје подршку и одаје поштовање.*; О критици аргумента *вреле албанске крви* видети и – М. Karan, „Savremenost Tucovićeve scene krvne osvete“, *Jugoslovenaka revija za kriminologiju i krivično pravo*, XIV, 1/1976, 62-3; *Крвна освета последица је одређених групних прилика, а не доказ тобоже урођене агресивности ових људи*; S. Đurić, 178-9. Наводи да у сваком албанском селу на Косову постоји породица која је на гласу *врће крви*, али у суштини, реч је бројчано већим и најјачим породицама које управо због тога чешће изазивају кавгу.

Бранкин отац је извадио пиштољ и убио једног од крвника.¹¹⁶ Од 1981. године траје систематско уништавање манастира на Косову и уништавање српске културне баштине, а породица које су их вековима штитиле под датом бесом о њиховој заштити нигде нема. Албанска племена, у складу са својим обичајним правом удруженим са мржњом и бескрупулозним користољубљем, *омеђају иноплеменицима кујовину некрејнина, како би нејокрејноси била најушћена, а зајим окујирана. Под њим њријиском велики број Срба и Црногораца ојуђио је своје нејокрејноси у бесцење.*¹¹⁷ Од 1990. године и настанка тзв. Ослободилачке војске Косова до 1997. године, спремајући се јавно за рат против Срба, интелектуална елита Косова на челу са професором Универзитета у Приштини, Антоном Четом, водила је кампању измирења хиљада завађених породица да би косовски Албанци уједињени ушли у рат (1998-1999).¹¹⁸ Помирено је око 1200 породица, али одмах након самопроглашене независности крвна освета је наставила да буја.¹¹⁹

2.3. Албанија

Након пада режима Енвера Хоџе крвна освета се поново распламсала, а многи писци за то окривљују слабу државу која никако да одржи стабилност након демократских промена.¹²⁰ Тек 2005. године у Албанији долази до ненасилне промене власти. Извршној власти се замера што се не протеже до забачених крајева (северне Албаније) и не штити читаву државу, нити располаже потенцијалом да обезбеди јавну сигурност својих грађана.¹²¹ Повратак традицији и *Кануну*, као и на Косову, пркоси позитивном праву. Миграција становништва, укључујући и бекство због могуће крвне освете раширила је крвну освету по Албанији, али и ван њених граница, што је од локалног створило национални проблем.¹²² Правном систему се замера што кажњава кривца, а *does not adress the social context of a blood feud murders, and does not prevent the conditions that might lead to the future violence.*¹²³

Због тога се у Албанији активирају многе невладине организације (попут *Committee of Nationwide Reconciliation, Albanian Foundation for Conflict*

¹¹⁶ *Krvna osveta zbog ubistva ćerke! Još se pamti osveta njenog oca – zločin koji je potresao SFRJ*, Informer/Mondo, 01.10.2023, <https://informer.rs/hronika/vesti/833446/branka-dukic-plav-silovanje-rade-dukic>

¹¹⁷ М. Ђуричић, 323: *својина њо обичајима сјиче се и окујацијом нејокрејноси и њљачком њокрејних сјвари.*

¹¹⁸ S. Pratt, 13.

¹¹⁹ *Ibid*, 14.

¹²⁰ M. Herco, 247; S. Pratt, 4.

¹²¹ I. Mahan, 157; M. Меџе, 28.

¹²² B. Pali, R. Mackay, 182.

¹²³ S. Pratt, 11.

Resolution and Reconciliation of Disputes, Peace Missionaries Union или *Operazione Colomba*) и VOM (*victim-offender mediation*). Католичка црква у северној Албанији екскомуницира сваког католика који учини крвну освету, а и папа је искористио посету Албанији, 2014. године, да апелује на престанак насиља и крвних освета.¹²⁴ Међутим, сви ови напори, према утиску посматрача из Европске Уније и САД, остају без већег успеха. Још 2009. године, Европска комисија наложила је Албанији да направи стратегију за искорењавање крвне освете, а специјални извештач Уједињених Нација 2010. истакао је неефикасност албанске владе у решавању тог питања.

На хиљаде људи тренутно се налази у кућном притвору у страху од крвне освете.¹²⁵ Све то угрожава младе генерације и доприноси великој емиграцији.¹²⁶ Зато, с једне стране, званични подаци показују да број убистава из крвне освете опада, док је с друге стране, јасно да је основни разлог – одлив поглавито младе популације. Крвна освета као *evil practice* опстаје у албанском друштву и култури.¹²⁷ Албанији су неопходне радикалне промене у борби против крвне освете и културе насиља, али и даље има писаца који се залажу да промене морају ићи упоредо са уважавањем традиционалних вредности албанског друштва.¹²⁸

3. ЗАКЉУЧАК

Крај XIX и добар део XX века на просторима Западног Балкана обележио је паралелизам обичајног и позитивног права, тврдоглавог одбијања патријархалног друштва да прихвати неминовне промене. Један од доказа за упорно опстојавање обичаја је и задржавање крвне освете као реликта прадавних времена. Међутим, управо су промене везане за крвну освету до којих је дошло током последњих сто година показале да је и само традицијско право изгубило своју суштину, а самим тим и да крвна освета више није остатак прошлости, већ оруђе неких нових, савремених фрустрација и оружје криминала. Концепт части, јунаштва, бесе, гостопримства, поштења, који је и раније, углавном, неправедно везиван уз крвну освету, јер одузимање људског живота не може и не сме од човека створити хероја и локално божанство,

¹²⁴ I. Mahan, 154.

¹²⁵ *Ibid*, 150-1; М. Меџе, 29; S. Pratt, 6. Од 1990. до 2007. у Албанији је почињено преко 9500 убистава из крвне освете.

¹²⁶ I. Mahan, 34-5.

¹²⁷ Soham Mukherjee, Madhumita Roy, „Feuding with modernity: Portrayal of *gjakmarra* or blood vengeance in Albanian popular culture“, *Journal of European Popular Culture*, vol. 13, issue 2, oct 2022, 103-116; B. Pali, R. Mackay, 169.

¹²⁸ S. Pratt, 16-18.

више нема додирних тачака са савременом крвном осветом. Она је увек била одраз друштвених прилика и када су се мењале прилике и она се прилагођавала. Брковић је показала да се према ставу о роду у неком друштву може најбоље оценити његова прогресивност или традиционалност: *У сојиственој мийо-йоейици, Црна Гора је земља мушкараца, истовремено рајника и йесника*.¹²⁹ Зато је могла да буде упориште крвне освете и земља остајница. Речено још више важи за Косово и северну Албанију.

Без племенске поделе друштва, без патријархалних матрица, обичајно право нема више своје упориште, већ опстаје само тамо где вредности новог, европског пута још нису стигле. Отуда се среће у најнеразвијенијим деловима Балкана, северној Албанији и Косову, док је у Црној Гори постала алиби за рат између организованих криминалних група. Појединачни случајеви освете који се, врло ретко, десе у Србији или Босни, су само изузеци, доказ о несавршености људи и њиховој патологији, али њено опстајање на Западном Балкану има дубље узроке који нису у потпуности ишчезли. Данас је стопа убистава на западном Балкану далеко нижа од многих развијених држава света укључујући многе европске државе и САД, али је од балканских држава највиша у Црној Гори и Албанији.¹³⁰

Крвна освета постала је неправом, једно анахроно понашање непојмљиво савременом свету, а мултидисциплинарни задатак је да се она у потпуности објасни и изнађу решења за њено потпуно искорењивање. То је задатак и етнологије и социологије и психологије и права. Друштво се само мења уколико се промене ставови појединаца, али претходно мора бити остварен утицај *глобалној групи* на *појединце*.¹³¹ Опустела села и одлив становништва са Западног Балкана сликовито показују да смо на том путу заказали.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

А. Литература

- Бојан Јовановић, *Дух иајанској наслеђа у српској традицијској култури*, Светови, Нови Сад 2000;
- Бранислав Недељковић, „Канун Леке Дукађина – Арбанашко обичајно право“, *Изабрани радови*, Правни факултет у Подгорици Универзитета Црне Горе, Подгорица 2005, 345-387;
- Bronislaw Malinowski, *Crime and Custom in Savage Society*, Rowman & Allanheld, New Jersey 1985;

¹²⁹ Брковић Чарна, „У име ћерке – Антропологија рода у Црној Гори“, *Годишњак за социологију*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, XVII, 27, 2021, 34.

¹³⁰ К. Рејакović, М. Лазић, 59.

¹³¹ Гавриловић Љиљана, „Обичајноправно регулисање породичних односа“, *Гласник Етнографској музеја у Београду*, vol. 52-53, 1989, 70.

- Brunilda Pali, Robert E. Mackay, „Blood feud through the historical imagination of Ismail Kadare: An analysis of *Broken April*“, *Oñati Socio-Legal series*, vol. 11, issue 6, 2021, 164-186;
- Vera Čučković, „Krvna osveta u srednjovekovnom bosanskom pravu“, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*, XIX, 1971, 255-274;
- Војислав Станимировић, Уна Дивац, „Обичајно и позитивно право у Србији“, *Архив за правне и друштвене науке*, Београд, 4/2023, 27-66;
- Ђурица Крстић, *Правни обичаји у прошлости и данас – компарације и концепције*, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица 1997;
- Edward Adamson Hoebel, *The Law of Primitive Man*, Harvard University Press, Cambridge, MA – London, England 1954;
- Zvonimir Šeparović, „Krvna osveta kao običajno nepravo“, u Zurl Marino, *Krvna osveta u Kosovu*, August Cesarec, Zagreb 1978, 9-44;
- Илија М. Јелић, *Крвна освета и умир у Црној Гори и северној Албанији*, Геца Кон, Београд 1926;
- Илија М. Јелић, „Крвна освета и умир код старих културних народа“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, II, 1928, 3-11;
- Isabella Mahan, „Justice in Hybrid-democracy: Blood Feuds and Albania Post Communism“, *Themis: Research Journal of Justice and Forensic Science*, vol. 10, art. 7, 2022, 147-162;
- Јован Р. Бојовић, *Законик књаза Данила*, Историјски институт СР Црне Горе, Титоград 1982;
- Јован Ердељановић, *Посјанац њемена Пићера*, Српски етнографски зборник XVII, Београд 1917;
- Kristina Pejaković, Milica Lazić, „Violence in the Western Balkans“, *Socijalne studije*, 7/2024, 55-79;
- Kristofer Boem, *Krvna osveta*, CID, Podgorica 1998;
- Љиљана Гавриловић, „Беса као ограничење самосуда“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, XXXII, Београд 1983, 55-64;
- Љиљана Гавриловић, „Обичајноправно регулисање породичних односа“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, vol. 52-53, 1989, 43-71;
- Margaret Hasluck, *The Unwritten Law in Albania*, Cambridge University Press, London, New York 1954.
- Marija Herco, „Krvna osveta i običajno право u Crnoj Gori i Albaniji“, *Rostra*, 5/2012, 241-250;
- Marino Zurl, *Krvna osveta u Kosovu*, August Cesarec, Zagreb 1978;
- Max Gluckman, *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*, Aldine Publishing Company, Chicago 1965;
- Max Gluckman, *Custom and Conflict in Africa*, Basil Blackwell, Oxford 1973;
- Merita H. Meçe, „Living in uncertainty: Resurgence of blood feud in albanian post-socialist society and its consequences on children and young adults“, *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 1/2017, 28-38;
- Milenko Karan, „Savremenost Tucovićeve ocene krvne osvete“, *Jugoslovenaka revija za kriminologiju i krivično право*, XIV, 1/1976, 59-72;
- Milenko Karan, *Krvna osveta*, Partizanska knjiga, Beograd 1985;

- Milovan-Mušo Šćepanović, *O krvnoj osveti*, CID, Podgorica 2003;
- Милутин Ђуричић, *Обичаји и веровања Албанаца*, М. Ђуричић, Београд 1995;
- Никола Ф. Павковић, „Правни обичаји на Косову и Метохији“, *Косово и Метохија у светлу етнологије*, Београд 2004, 105-124;
- Никола Ф. Павковић, *Ситије и олеги из људне етнологије*, Српски генеалогички центар, Београд, 2014;
- Radmila Vasić, *Pravna obaveznost običaja* (doktorska disertacija), Beograd 1989;
- Сима Тројановић, *Јединство народног духа*, Службени гласник, Београд 2008;
- Sladana S. Đurić, *Osveta i kazna – sociološko istraživanje krvne osvete na Kosovu i Metohiji*, Prosveta, Niš 1998;
- Soham Mukherjee, Madhumita Roy, „Feuding with modernity: Portrayal of gjakmarra or blood vengeance in Albanian popular culture“, *Journal of European Popular Culture*, vol. 13, issue 2, oct 2022, 103-116;
- Сурја Пуповић, „Штефен Ђекови (1874-1929)“, *Обележја*, Приштина, IX, 6/1979, 63-78;
- Тихомир Ђорђевић, „Наши народни обичаји“, *Наши народни животи*, том I, Просвета, Београд 1984, 23-37;
- Halit Trnavci, *Predgovor*, u Đečovi Štjefen Konstantin, *Kanon Leke Dukađinija*, Stvarnost, Zagreb 1986, 5-18;
- Хасан Калеси, „Турски покушаји за ревидирање законика Леке Дукађинија и укидање аутономије албанских племена у XIX веку“, *Обичајно право и самоуправе на Балкану и у суседним земљама* (ур. Васа Чубриловић), Балканолошки институт САНУ, Београд 1974, 23-40;
- Чарна Брковић, „У име ћерке – Антропологија рода у Црној Гори“, *Годишњак за социологију*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, XVII, 27, 2021, 33-46;
- Štjefen Konstantin Đečovi, *Kanon Leke Dukađinija*, Stvarnost, Zagreb 1986.

Б. Интернет

Suzanna Pratt, *Gjakmarrja: Albanian Blood Feud and Restorative Applications of Traditional Law*, 2013, 1-20:

https://www.academia.edu/4654081/Gjakmarrja_Albanian_Blood_Feuds_and_Restorative_Applications_of_Traditional_Justice

Krvna osveta bez epiloga: naručio piće, a onda mu pucao u potiljak! Albanac ubio u kafani Momčila, jer je njegov sin pre toga usmrtio ljubavnika svoje devojke!, Informer/Kurir, 4.6.2023, <https://informer.rs/hronika/vesti/800057/momcilo-durisc-likvidacija-krvna-osveta-ulcinj-savo-durisc-presuda>

Nikola je najpoznatiji crnogorski osvetnik, delio ćeliju sa Lauševićem, a ovo je njegova ispovest! Ubica ubice njegovog sina žali samo za jednom stvari..., Informer/Nedeljnik, 15. 8. 2022, <https://informer.rs/planeta/balkan/727421/video-nikola-je-najpoznatiji-crnogorski-osvetnik-delio-celiju-sa-lausevicem-a-ovo-je-njegova-ispovest-ubica-ubice-njegovog-sina-zali-samo-za-jednom-stvari>

Likvidacija kojom je započeo rat klanova! „Ovo je zemlja otrovane krvi...“ Misteriozna poruka sestre Luke Bojovića na godišnjicu likvidacije njihovog brata, Informer/Nedeljnik, 29.04.2022, <https://informer.rs/hronika/vesti/699395/likvi->

- dacija-kojom-je-poceo-rat-klanova-ovo-je-zemlja-otrovane-krvi-misteriozna-poruka-sestre-luke-bojovica-na-godisnjicu-likvidacije-njihovog-brata
Nikola Bojović je ubijen iz krvne osvete! Svedok saradnik otkrio detalje likvidacije u centru Beograda: hteli su da naškode Luki!, Informer/Kurir, 28.09.2021, <https://informer.rs/hronika/vesti/640428/nikola-bojovic-je-ubijen-iz-krvne-osvete-svedok-saradnik-otkrio-detalle-likvidacije-u-centru-beograda-hteli-su-da-naskode-luki>
- Čestitam, Luka Bojoviću, što si mi ubio brata: ovim rečima je ubica Nikole Bojovića prozvaao Luku*, Новости, 04.12.2022, <https://www.novosti.rs/c/hronika/zlocin/1179156/luka-bojovic-nikola-bojovic-sasa-cvijanovic-krvna-osveta>
- Krvna osveta na Krstovdan, rafal za Pitbulovog brata u Lepoj Breni: pet godina od likvidacije Vranjanca zbog ubistva Nikole Bojovića*, Kurir, 27.09.2022, <https://www.kurir.rs/crna-hronika/4019313/krvna-osveta-na-krstovdan-rafal-za-pitbulovog-brata-u-lepoj-breni-5-godina-od-likvidacije-vranjanca-zbog-ubistva-nikole-bojovica>
- Bojović-Šaranović: krvna osveta prestaje?*, Nportal, 03.12.2022, <https://nportal.novosti.rs/sr/vest/40256/vesti/crna-hronika/luka-bojovic-saranovic-klan-krvna-osveta>
- Oderite ih, Vijesti*, 22.05.2024, <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/708103/oderite-ih>
- „Maloumnici jedni“ Otkriveno kako je bizaran sukob umalo upropastio plan za likvidaciju škalaraca u Grčkoj: Zvicer pobesneo: „Treba ih za ruke voditi“*, Blic, 12.10.2025, <https://www.blic.rs/vesti/hronika/zbog-bizarnog-sukoba-u-klubu-umalo-upropascen-plan-za-likvidaciju-skaljaraca-u-grckoj/7rh1hg5>
- Saborci iz klana se oprostili od ubijenog Sjekloće: ubica „škaljarca“ i dalje u bekstvu*, Informer, 08.10.2025, <https://informer.rs/hronika/vesti/1056862/citulje-skaljarac-boban-sjekloca>
- Rasvetljeno ubistvo Zvicerovih „vojnika“! Otkriveno ko je likvidirao Lipovinu i Pejakovića, među procesuiranima i Srbi*, Informer, 23.11.2024, <https://informer.rs/hronika/vesti/964683/zarko-pejakovic-petar-lipovina>
- Sukob bivših prijatelja odnio preko 60 života: škalarci i kavčani se ne smiruju*, Dnevni avaz (autor H.J.I.) 13.01.2024, <https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/879248/sukob-bivsih-prijatelja-odnio-preko-60-zivota-skaljarci-i-kavcani-se-ne-smiruju>
- Šćepana ubio Srbin zvani „Smrt“ zbog krvne osvete?! Braća mu bili kavčani, pa škaljarci njega izrešetali u Herceg Novom!* Pink, 2021, <https://pink.rs/region/376019/scepana-ubio-srbin-zvani-smrt-zbog-krvne-osvete-braca-mu-bili-kavcani-pa-skaljarci-njega-izresetali-u-herceg-novom>
- Moramo sve da ih pokidamo, da dobijemo rat: kavčani imaju spisak škalaraca za odstrel, 13 imena je na njemu, jedan već ubijen*, Kurir, 20.06.2022, <https://www.kurir.rs/crna-hronika/3957063/kavacki-klan-ima-spisak-za-odstrel-skaljaraca>
- „Deset pištolja, borbeni prsluk u gepeku kola“ Dačić otkrio detalje hapšenja kavčana koji su planirali da ubiju Luku Bojovića: „Za još jednom osobom se intenzivno traga“*, Blic, 05.11.2024, <https://www.blic.rs/vesti/hronika/oglasio-se-dacic-povodom-hapsenja-kavcana-zbog-planiranja-ubistva-luke-bojovica/s18lz68>
- Svjedok saradnik tvrdi da su za likvidacije policijskih funkcionera uzeli pet miliona eura*, CDM, 02.07.2018, <https://www.cdm.me/hronika/svjedok-saradnik-tvr-di-da-su-za-likvidacije-policijskih-funkcionera-uzeli-pet-miliona-eura/>

Žarko Laušević je zazirao od krvne osvete! Sestre ubijenog mladića napisale su mu ovo u pismu! Informer, 18.11.2023, <https://informer.rs/hronika/vesti/848116/zarko-lausevic-krva-osveta-sestre-pismo>

„Sve ću vas pobiti, neće se ni vaša deca igrati i smeјati”! Nova jeziva poruka Miloša kome su u masakru na Cetinju ubijeni sinovi i žena! Informer, 13.08.2023, <https://informer.rs/hronika/vesti/819539/cetinje-masovno-ubistvo-pretnje-vuk-borilovic>

„Ja neću da okrvavim ruke, ali ima ko hoće!” Milošu su u masakru na Cetinju ubijeni sinovi i žena, a on sada najavio krvnu osvetu: „Sve će doći na svoje”, Blic, 03.01.2025, <https://www.blic.rs/vesti/hronika/milosu-su-u-masakru-na-cetinju-ubijeni-sinovi-i-zena-a-on-sada-najavio-krvnu-osvetu/5fs6kg5>

Glava za glavu, krv za krv! Da li masovnom ubici iz Mladenovca preti sudbina Luke Bojovića?! Informer, 02.08.2023, <https://informer.rs/hronika/vesti/816908/krvna-osveta-kodeks-zatrt-porodice>

Krvna osveta zbog ubistva ćerke! Još se pamti osveta njenog oca – zločin koji je potresao SFRJ, Informer/Mondo, 01.10.2023, <https://informer.rs/hronika/vesti/833446/branka-dukic-plav-silovanje-rade-dukic>

Vojislav Ž. Stanimirović
University of Belgrade
Faculty of Law Belgrade
woja64@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9572-0697

Una A. Divac
University of Belgrade
Faculty of Law Belgrade
una.divac@ius.bg.ac.rs
ORCID ID: 0000-0003-1698-3278

Blood Feuds in Serbia, Montenegro, and Albania Over the Past Two Centuries

Abstract: *In the Western Balkans, customary law and blood feuds gone hand in hand. The cult of honour shaped both the practice of blood vengeance and the institution of „umir“ (peace settlement) which was always its opposite. The patriarchal environment and tribal divisions preserved this phenomenon the longest in Montenegro, Kosovo, and northern Albania.*

The last two centuries have been marked by intensified efforts to suppress it. In Montenegro, the first attempts were made by Vladikas, followed by Prince Danilo, later by the legislation of the Kingdom of Yugoslavia, then by socialist law, and finally by the new government after the declaration of independence – all aiming to eradicate it. In Kosovo, resistance to any form of authority drove Albanian population to adhere to the Kanun of Lekë Dukagjini. The Ottoman Empire, then Yugoslavia after the Balkan wars and World War I, as well as the socialist regime and subsequent rule under Serbia after the breakup of the SFRY, were largely received with hostility – which deepened the attachment to customary law and intensified animosity toward the non-Albanian population. Yet even the self-proclaimed independence did not eliminate the blood feud – quite a contrary. The tribal life of northern Albania likewise prevented any government from replacing custom with positive law, which today has devastating effects on younger generations.

However, over the past hundred years, blood feuds themselves have undergone numerous changes that have distanced them from the original ideals of heroism and honour that supposedly characterized them. In truth, the arbitrary taking of a human life and the trampling of state sovereignty through vigilantism can never be considered an act of heroism or ethics.

Keywords: *blood feud; customary law; honour culture.*

Датум пријема рада: 18. 10. 2025.

Датум прихватања рада: 20. 11. 2025.